

УДК 376 (075.8)

ВИВЧЕННЯ ПРАКСИЧНИХ ФУНКЦІЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ОСОБЛИВИМИ МОВЛЕННЄВИМИ ПОТРЕБАМИ

Юлія РІБЦУН, Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, м. Київ, Україна; logojuli@i.ua; <http://logoped.in.ua>; orcid.org/0000-0002-2672-3704; <http://www.researcherid.com/rid/0-9175-2016>

Комплексна компенсаційна робота можлива лише за умов проведення якісного логопсиходіагностичного вивчення всіх складових психомовленнєвої діяльності, емоційно-вольових процесів, особистості молодшого школяра, виявлення як первинних порушень, так і можливих наявних вторинних системних наслідків. Особливо показовим при цьому є стан сформованості гнозису, праксису та мовлення, що являють собою нероздільну тріаду, адже складають базис вищих психічних функцій. З метою системного опису праксичних функцій, встановлення закономірностей і систематизації результатів дослідження нами були використані теоретичні (індуктивний і дедуктивний), а також емпіричні логопсиходіагностичні методи.

У статті репрезентовані методики логопсиходіагностики: 1) латеральних переваг – на визначення ведучої руки, ноги, ока, вуха; 2) загальної моторики та рівноваги – тандем-ходьба, тест Фога; 3) кінестетичного праксису – пальцевий праксис поз за зоровим і кінестетичним зразком, оральний кінестетичний праксис за зоровим зразком, артикуляційний еферентний праксис; 4) кінетичного праксису – проби «Кулак-ребро-долоня», графічні, на реципрокку координацію, динамічні пальцеві переключення, слухо-моторну координацію, оральний кінетичний праксис, артикуляційний еферентний праксис; 5) просторового праксису – проби Хеда, Денманна, конструктивний праксис; 6) регуляторний праксис – проби на реакцію вибору за руховим і звуковим сигналом.

Результати проведеного дослідження вказують на наявність у здобувачів початкової освіти з тяжкими порушеннями мовлення труднощів як у невербальних, так і вербальному видах праксису. Завдяки пластичності дитячого мозку праксичні функції молодших школярів з особливими мовленнєвими потребами, за умов цілеспрямованої комплексної психолого-педагогічної роботи, нормалізуються та забезпечують високий компенсаторний потенціал для вдосконалення всієї символічної немовленнєвої діяльності та мовленнєвих функцій.

Ключові слова: логопсиходіагностика, праксичні функції, молодші школярі, особливі мовленнєві потреби.

Julia Ribtsun, PhD (Education), a Senior researcher of the Department of Speech Therapy of Mykola Yarmachenko Institute of Special Education and Psychology of the NAES of Ukraine, Kyiv

Study of the practical functions of pupils with special speech needs

The complex compensation of the robot can be deprived of the minds of carrying out a clear logo and psycho diagnosis inoculation of all warehouse psychoanalytic activities, emotional-volitional processes, special features of a young schoolboy, the emergence of such early systems as early We will especially

© Рібцун Ю., 2021

show you at the same time the formation of gnosis, praxis and change, which is an unremarkable tradition, and also form the basis of other mental functions. Using a systematic description of practical functions, the establishment of regularities and systematization of results in the past by us, the theoretical (inductive and deductive), as well as empirical psycho diagnosis methods.

Statistical representation of the logo and psycho diagnosis methodology: 1) lateral reversals – on the designation of the leading arm, leg, eye; 2) extravagant motor skills and rinvovagi – tandem walking, Fogh test; 3) kinesthetic praxis – digital praxis of postures for healthy and kinesthetic education, oral kinesthetic praxis for healthy education, articulatory eferent praxis; 4) kinetic praxis – probes “Fist-rib-dolonya”, graphic, for reciprocal coordination, dynamic fingers switching, auditory-motor coordination, oral kinetic praxis, articulatory eventual praxis; 5) spacious praxis – probi Head, Denmann, constructive praxis; 6) regulatory praxis – a test for a vibration response behind a sound signal.

The results of the conducted pre-session will imply a manifestation of the problem in the case of serious damage to the development of difficulties in both non-verbal and verbal types of praxis. The head of the plasticity of the child’s brain of the practical function of young schoolchildren for special and innovative needs, for the minds of a complex psychological and pedagogical robot, normalizes and does not provide a high compensatory potential for unmatched symbolism.

Keywords: logo and psycho diagnosis, practical functions, pupils, special speech needs.

Актуальність дослідження. Сучасна парадигма освіти та інноваційні підходи до навчання, закладені в основу Концепції Нової української школи [9], обумовлюють зміни показників розвитку та психофізіологічних можливостей здобувачів початкової освіти. Для молодших школярів провідною виступає навчальна діяльність. У бажанні вчитись розвиваються насамперед соціальні мотиви, задовольняються пізнавальні потреби, вищі психічні функції характеризуються зростанням рівня довільності та регульованості. У цей період активно формуються теоретичне мислення, внутрішній план дій і рефлексія, удосконалюються довільна і словесно-логічна пам’ять, відбувається збагачення імпресивного й експресивного, монологічного та діалогічного, усного і писемного мовлення, розвиток антиципаційних здібностей і різних видів контролю.

Водночас несприятливий вплив макро- та мікросоціуму призводить до дефіциту мовленнєвої, гностичних, праксичних функцій, символічної немовленнєвої діяльності, що проявляється у вигляді тяжких порушень мовлення (ТПМ) – алалій, афазій, ринолалій, дизартрій, заїкання, які в молодшому шкільному віці досить часто ускладнюються дислексіями, дисграфіями і дизорфографіями (Т. Ахутіна, Г. Грибань, Е. Данілавічюте, В. Ільяна, С. Конопляста, Р. Лалаєва, І. Мартиненко, З. Мартинюк, Т. Сак, Ю. Рібцун, В. Тищенко, Л. Трофіменко, Н. Чередніченко та ін.) [4, 5, 6, 8, 13, 20]. Комплексна компенсаційна робота можлива лише за умов проведення якісного логопсиходіагностичного вивчення всіх складових психомовленнєвої діяльності, емоційно-вольових процесів, особистості молодшого школяра, виявлення як первинних порушень, так і можливих наявних вторинних системних наслідків. Особливо показовим при цьому є стан сформованості гнозису, праксису та мовлення, що являють собою нероздільну тріаду, адже складають базис вищих психічних функцій (ВПФ) [7, 10, 23, 27].

Метою статті є репрезентування методики логопсиходіагностики практичних функцій молодших школярів із ТПМ. Поглиблене вивчення праксису допоможе визначити структуру та ступінь вираженості наявних порушень довільних рухів і дій, а також, у вигляді збережених функцій, трансформуватись у компенсаторний ресурс для інших ВПФ.

Методи дослідження. Для системного опису практичних функцій, встановлення закономірностей і систематизації результатів дослідження нами були використані теоретичні (індуктивний і дедуктивний), а також емпіричні логопсиходіагностичні методи.

Результати дослідження. Повноцінне становлення й удосконалення рухової сфери є невід'ємною складовою загального психічного розвитку дитини із самого народження, адже ВПФ формуються насамперед на основі достатньої рухової бази, маніпулятивних, ігрових, предметних дій, які складають зовнішнє вираження внутрішніх як вербальних, так і невербальних рухових програм, зокрема психомовленнєвих.

Питанням особливостей рухової сфери в складі вищих психічних функцій осіб різних вікових груп як з типовим, так і атиповим розвитком, присвячено значну кількість досліджень у галузях неврології, реабілітології, клінічної та нейропсихології, спеціальної освіти (Т. Ахутіна, А. Белова, О. Бізюк, І. Бобренко, Т. Візель, Ж. Глозман, В. Григор'єва, Е. Данілавічюте, Ю. Зінченко, Н. Каліта, О. Лурія, М. Максименко, Ю. Мікадзе, В. Нестерова, Н. Пилаєва, Є. Хомська, Л. Цветкова, О. Циганок, О. Чеботарьова, Б. Шеремет, В. Шкловський, О. Щепетова; Y. Archibald, F. Baronti, M. Bellion, S. Bohlhalter, A. Dovern, G. Fink, L. Goldstein, B. Kersten, D. Kimura, R. Leiguarda, F. Lucchelli, C. Mardsen, R. Müri, P. Pramstaller, T. Vanbellingen, P. Weiss). Водночас практично не розглядалися питання вивчення практичних функцій молодших школярів, які мають особливі мовленнєві потреби [3, 5, 21].

Праксис (від грецьк. *praxis* – дія) – збірне поняття для свідомих, високоорганізованих, цілеспрямованих, довільних координованих рухових дій людини, кірковий рівень рухових функціональних систем [2, 25]. Нейрофізіологічною основою праксису є активність розгалуженої нейрональної мережі, адже саме багатоманітні анатоμο-функціональні нейрональні системи, диференційовано і водночас тісно співпрацюючи, відповідають за виконання рухів різного ступеня складності. Кора головного мозку та базальні ганглії, які функціонують у складі церебральних систем, відповідають за часову та послідовну схему рухів, передачу інформації від сенсорних до моторних зон кори головного мозку [1, 7, 11, 12, 22, 23, 24, 26].

Цілісна психомовленнєва діяльність забезпечується гармонійною дією *трьох функціональних блоків головного мозку*. Зокрема, *перший блок* (енергетичний блок підкірково-стовбурових структур) дає змогу зберігати повноцінний тонус кори головного мозку, її активний стан, що забезпечується діяльністю верхнього стовбура та лімбічної ділянки (підкіркові утворення). *Другий блок* реалізує протікання гностичних процесів, включаючи прийом, переробку і зберігання чуттєвої інформації, що надходить із зовнішнього середовища, і забезпечується активною

роботою кори задніх відділів великих півкуль. Саме первинні та вторинні зони цього блоку являють собою коркові відділи зорового, слухового, вестибулярного (гравітаційного), нюхового, смакового, вісцерального (внутрішнього середовища), сенсомоторного (соматосенсорного, моторного) аналізаторів, а третинні є зонами перекриття коркових відділів аналізаторів, що забезпечують оперування фонетичними, лексичними, морфологічними значеннями слів і складними логікограматичними структурами. *Третій блок* забезпечує програмування, регуляцію і контроль поведінки за рахунок повноцінної роботи кори передніх відділів великих півкуль, зокрема моторної, премоторної, префронтальної ділянок [7, 11, 12].

Зважаючи на чітку спрямованість нашого дослідження, треба проаналізувати, що саме в структурі діяльності кожного з блоків можна взяти за основу вивчення практичних функцій молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення. Так, беручи до уваги стан сформованості *першого блоку*, варто зробити акцент на наявність в учнів гіперактивності, що може проявлятися в імпульсивності, чи, навпаки, сповільненості, що часто призводить до швидкої втомлюваності при виконанні діагностичних завдань. У змісті *другого блоку* значний науково-практичний інтерес викликає рівень умінь молодших школярів із ТПМ здійснювати якісну обробку кінестетичної (кінестетичний, оральний еферентний праксис), слухової (слухомовленнева пам'ять, відтворення ритмів, розуміння значень слів-паронімів), тактильної (вкладки-головоломки різної складності), зорової (сприймання цілісних рухових програм та їх елементів, графічних об'єктів), зорово-просторової (просторовий, конструктивний праксис, зорово-просторова пам'ять) інформації. У структурі функціонування *третього блоку* на особливу увагу заслуговує вміння втримувати та відтворювати серії ритмічних рядів, виконувати проби на регуляторний, кінетичний, оральний аферентний праксис, реакцію вибору, серійну організацію рухів, реципрокну координацію рук, графічні проби.

Щоб запобігти виникненню помилок при вивченні праксису та інтерпретації отриманих результатів, доцільно розпочинати дослідження з обстеження латеральних переваг школяра, що відображають індивідуальні особливості будови і взаємодії вищих психічних функцій (О. Будика, О. Єніколопова, І. Єфімова, О. Лурія, Є. Хомська, В. Kolb, I. Wishaw та ін.) [1, 12, 22, 23].

Обстеження латеральних переваг

Методичні рекомендації щодо проведення: школяр має відтворити ряд поз (виконати кілька завдань) за інструкцією (наслідуванням) експериментатора. Діагностична поза демонструється впродовж не більше 1 с. При виникненні труднощів педагог пропонує скористатися малюнками-підказками.

Інструкція: зроби, будь ласка, ось так.

Субтест 1. Визначення загальної латеральності

Інструкція: повернись у бік. Покружляй на місці.

Оцінювання виконання: при виконанні поворотів (кружляння) перевага надається напрямку домінантної половини тіла.

Субтест 2. Визначення ведучої ноги

Перелік діагностичних завдань:

1. «Веселий м'яч» – стрибати на одній нозі.
2. «Калачик» – закинути ногу на ногу.

Оцінювання виконання: ведуча нога розташовується зверху.

Субтест 3. Визначення ведучої руки

Діагностичні пози

Обладнання: схематичні зображення поз на визначення ведучої руки (рис. 1).

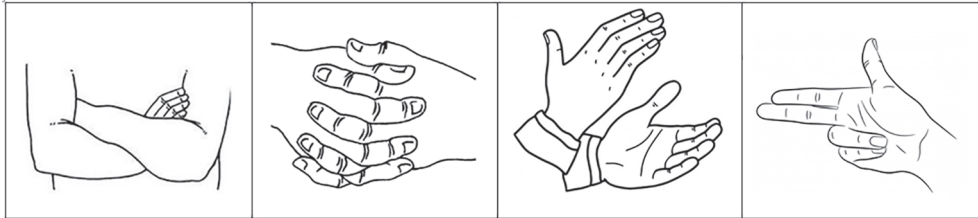

Рис. 1. Діагностичні пози на визначення ведучої руки

Перелік діагностичних поз:

1. «Поза Наполеона» – схрестити руки на грудях.
2. «Замок» – переплести пальці рук, утворюючи «замок».
3. «Аплодисменти» – аплодувати горизонтально розташованими долонями.
4. «Постріл» – зробити «пістолетик»: вказівний і середній пальці з'єднати, вирівняти, напружити; підмізинний і мізинець з'єднати, зігнути і притиснути до долоні; великий палець підняти вгору.

Оцінювання виконання: ведуча рука розташовується зверху / завдання виконується ведучою рукою.

Теплінг-тест

Обладнання: аркуш білого паперу, розділений лініями на 4 рівні частини; простий олівець.

Методичні рекомендації щодо проведення: учень упродовж 15 – 30 с однією рукою ставить крапки в межах прямокутника. За сигналом експериментатора, змінюючи руку, переходить на наступний прямокутник. Таким чином як правою, так і лівою рукою школяр заповнює по два прямокутники.

Інструкція: став крапки правою рукою в межах одного прямокутника доти, поки не почувеш: «Стоп!» Те ж саме виконуй лівою рукою, заповнюючи крапками інший прямокутник.

Основні показники тесту: оцінювання темпу, ритму і стійкості рухів ведучої руки, рівномірність виконання завдання.

Оцінювання виконання: звертається увага на кількість крапок, поставлених кожною рукою. Коефіцієнт ведучої руки (тут правої – пр) розраховується за формулою:

$$K_{\text{пр}} = \left[\frac{(N_{\text{пр}} - N_{\text{л}})}{(N_{\text{пр}} + N_{\text{л}})} \right] \times 100\%$$

Субтест 4. Визначення ведучого ока

Обладнання: підзорна труба чи калейдоскоп.

Перелік діагностичних завдань:

1. «Світлофор Моргайко» – примружити одне око.
2. «Капітан» – подивитися в підзорну трубу (калейдоскоп).

Оцінювання виконання: робоче око є ведучим.

Під час спостережень за учнями з тяжкими порушеннями мовлення під час уроків із фізичної культури, ручної праці [14, 16, 19], образотворчого мистецтва [15, 17, 18], проведення фізхвилинок, під час вільної діяльності на перерві, рухливих ігор можна простежити в деяких з них моторну незграбність, недостатню координованість як у загальній, так і ручній, дрібній, мімичній та артикуляційній моториці, зниження ритмічності, переключуваності, чіткості і плавності рухів, наявність зайвих, непотрібних рухів, недостатнє вміння узгоджувати свої рухи з музичним супроводом, лічбою та зі словом, що, у свою чергу, негативно впливає на загальний характер і якість навчальної діяльності. Водночас цілеспрямоване вивчення стану сформованості загальної моторики стане діагностичним матеріалом, необхідним для побудови всього подальшого освітньо-компенсаційного та розвивального маршруту молодшого школяра.

Обстеження загальної моторики та рівноваги

Субтест 1. Тандем-ходьба

Методичні рекомендації щодо проведення: учневі, з вихідної позиції стоячи з розплющеними очима і руками опущеними вздовж тулуба, пропонується по прямій лінії повільно пройти ходьбою «крок у крок» уперед (за таких умов зір виступає в ролі ведучого органу відчуттів) і назад (при цьому ведучу роль відіграє чуття рівноваги і пропріоцепції). Роблячи міні-крок уперед, школяр приставляє до пальців ноги, що лишилась позаду, п'ятку ноги, що зробила рух уперед. Роблячи міні-крок назад, учень приставляє пальці ноги, яка рухається, до п'ятки іншої, яка стоїть. Після виконання першої частини завдання потрібно зупинитися, поставити стопи разом і постояти нерухомо, а потім продовжити виконання, рухаючись при цьому назад спиною. Можливе виконання завдання як за наслідкуванням, так і за вербальною інструкцією.

Інструкція: повільно пройди по прямій лінії вперед та назад так само, як я.

Основні показники оцінювання: контроль рівноваги, координації, корекції пози середньої лінії, пропріоцептивне усвідомлення положення стоп. Оцінювання відбувається окремо як для ходьби вперед, так і назад.

Оцінювання виконання:

5 балів – правильне виконання завдання;

4 бали – незначні труднощі в утримуванні рівноваги; незначна втрата пропріоцептивного усвідомлення постановки стоп; зорова фіксація на одній точці; незначна активність м'язів обличчя, рук або кистей; схильність дивитись униз;

3 бали – використання пози «первинної рівноваги»; труднощі контролю рівноваги на середній лінії; наявність синкінезій у вигляді рухів м'язів рук, кистей, обличчя, носа, губ, язика;

2 бали – практично повна втрата рівноваги; руки витягнуті вперед чи розведені в боки; розгойдування тіла; змахи руками; неточна постановка стоп; значні труднощі концентрації уваги при виконанні завдання;

1 бал – нездатність виконати завдання.

Субтест 2. Тест Фога

Методичні рекомендації щодо проведення: учневі, з вихідної позиції стоячи з розплющеними очима і руками опущеними вздовж тулуба, пропонується по прямій лінії повільно пройти на зовнішніх боках стоп уперед і назад. Після виконання першої частини завдання потрібно зупинитися, поставити стопи разом і постояти нерухомо, а потім продовжити виконання, рухаючись при цьому назад спиною. Можливе виконання завдання як за наслідуванням, так і за вербальною інструкцією.

Інструкція: повільно пройди по прямій лінії на зовнішніх боках стоп уперед і назад так само, як я.

Основні показники оцінювання: утримання постави, контроль рівноваги, координації, пропріоцептивне усвідомлення положення стоп, відсутність синкінезій (асоційованих рухів рук, кистей, рота). Оцінювання відбувається окремо як для ходьби вперед, так і назад. Тривале збереження асоційованих рухів є однією з ознак незрілості мозку чи недостатнього розвитку вибіркової моторної активності.

Оцінювання виконання:

5 балів – правильне виконання завдання;

4 бали – наявність незначних асоційованих рухів руки з одного боку;

3 бали – дитина не повністю стає на зовнішні боки стоп; наявність синкінезій м'язів кистей рук, обличчя; незначна зміна постави;

2 бали – мавп'яча постава; напружена хода, часто з гомолатеральними рухами;

1 бал – невиконання завдання.

Після обстеження латеральних переваг, загальної моторики та рівноваги здобувачів початкової освіти з особливими мовленнєвими потребами, доцільно перейти безпосередньо до вивчення різних видів праксису.

Кінестетичний (аферентний, ідеомоторний) **праксис** здійснюється за рахунок функціонування вторинних полів нижніх відділів постцентральної зони лівої півкулі (поля 1, 2, 5, 7, 40), тім'яних, лобних ділянок кори головного мозку, міжпівкульних кортико-кортикальних (кортико-субкортикальних) зв'язків із базальними гангліями і таламусом. Кінестетичний праксис забезпечує отримання, фіксацію й оцінювання інформації щодо положення власного тіла, яка надходить при подразненні шкірних рецепторів і пропріорецепторів, розміщених у м'язах, сухожиллях, суглобах і зв'язках.

(Далі буде)